

ODVISNI STAVKI V JEZIKU *BRIŽINSKIH SPOMENIKOV*

Matej Šekli

Filozofska fakulteta, Ljubljana
matej.sekli@guest.arnes.si

DOI:10.4312/Obdobja.36.283-291

V prispevku so obravnavani odvisni stavki (odvisniki) v jeziku *Brižinskih spomenikov* (972–1039) tako na diahroni kot sinhroni ravni. Prikazani sta geneza odvisnikov iz prvotnih soledij in njihova tipologija z oblikovnega (formalnega), pomenskega (semantičnega) in skladenjskega (sintaktičnega) vidika.

primerjalno jezikoslovje, zgodovinska skladnja, odvisni stavki (odvisniki), slovenščina, *Brižinski spomeniki*

Dependent clauses in the *Freising Fragments* (972-1039) are discussed from a diachronic and synchronic perspective. The genesis of dependent clauses from the juxtaposed sentences and their typology are presented, the latter being shed from formal, semantic and syntactic points of view.

comparative linguistics, syntax, dependent clause, Slovene, *Freising Fragments*

1 Geneza in tipologija odvisnih stavkov (odvisnikov)

Gledano diahrono je podredje (hipotaksa), tj. glavni, natančneje nadredni stavek in njegov odvisni, podredni stavek (odvisnik), nastalo iz priredja (paratakse), bolj natančno soledja:¹ en stavek soledja je ostal nadredni stavek in drugi stavek soledja se je spremenil v odvisni stavek, če je bila neka polnopomenska beseda (oz. njena besedna zveza) prvega stavka **stična beseda** (rus. *контактное слово*),² ki je povezovala nadredni in odvisni stavek, neka, navadno zadnja sestavina prvega stavka ali prva sestavina drugega stavka pa reinterpretirana oz. reanalizirana kot **vezniška beseda**, ki uvaja odvisni stavek. Nastanek podredja je torej neločljivo povezan s stično besedo v nadrednem in z nastankom podredne vezniške besede v odvisnem stavku. Stična in vezniška beseda sta bili namreč v oblikovnem, pomenskem in skladenjskem stiku. Soledje pa se je nedvomno spremenilo v podredje šele po besednoredni spremembi, in

¹ **Soredje** (Toporišič 2000: 490) (skladenjski vidik) in z njim tesno povezano **brezvezje** (asindeton) (Toporišič 2000: 648–650) (oblikovni vidik) sta gledano diahrono prvotno samo nizanje besednih zvez oz. stavkov »drug ob drugem«. Iz soledja, predvsem iz sopostavitve (jukstapozicije) in premega govora, sta po gramatikalizaciji veznikov oz. po leksikalizaciji oziralnih zaimkov nastali **priredje** (parataksa) z veznikom (ali členkom v vlogi vezniške besede) in **podredje** (hipotaksa) (z vezniško besedo). Pisna (grafična) podoba besedila, predvsem uporaba različnih ločil, od katerih je odvisno, ali gre za »medpovedno priredje« (s piko ali podpičjem) (Toporišič 2000: 650–651) ali za povedno priredje (z vejico) (Toporišič 2000: 649), je v diahronem pristopu seveda popolnoma nerelevantna.

² Pojem stična beseda (rus. *контактное слово*) se pojavlja npr. v Лекант idr. 2017: 454.

sicer ko so se breznaglasnice ali naslonke (klitike) pojavile v položaju neposredno za vezniško besedo.

Gledano sinhrono se odvisni stavki posledično delijo glede na različna merila (kriterije), ki se medsebojno dopolnjujejo:³ a) **oblikovno** (formalno) glede na prisotnost oz. odsotnost stične besede v nadrednem stavku in glede na (podredno) vezniško besedo v podrednem stavku: vezniški (konjunkcionalni) (podredni veznik), členkovni (vprašalni, velelni, želelni členek), zaimkovni (vprašalni, oziralni zaimek); b) **pomensko** (semantično) glede na pomensko razmerje med nadrednim in odvisnim stavkom (vsebinski, oziralni, neoziralni prislovni); c) **skladenjsko** (sintaktično) glede na skladenjsko (sintaktično) oz. stavčnočlensko vlogo odvisnega stavka znotraj nadrednega (osebkov, predmetni, prilastkov, povedkov oz. povedkovega določila, povedkovega prilastka, prislovni odvisnik) kot tudi podredno skladenjsko razmerje med glavnim in odvisnim stavkom (ujemanje/kongruenca (rus. *согласование*), vezava/rekcija (rus. *управление*) oz. širše vezljivost/valenca, primik (rus. *примыкание*)).⁴ Pri obravnavi odvisnih stavkov je treba upoštevati še **(stavčno)glasovni** ((stavčno)fonetični) vidik (intonacijska povezanost nadrednega in odvisnega stavka) in **besedilni** (tekstualni) vidik (zaporedje nadrednega in odvisnega stavka glede na členitev po aktualnosti) (Toporišič 2000: 636–637).

Tabela 1: Delitev odvisnih stavkov (odvisnikov) glede na oblikovno, pomensko in skladenjsko merilo

Oblikovno (formalno)	Pomensko (semantično)	Skladenjsko (sintaktično)
»pravi« veznik (sln. <i>da</i>)	vsebinski	osebkov, predmetni, povedkov
vprašalni členek (sln. <i>ali</i>)		
vlelni členek (sln. <i>naj</i>)		
želelni členek (sln. <i>da (bi)</i>)		
samostalniški vprašalni zaimek pridevniški vprašalni zaimek prislovni vprašalni zaimek	oziralni	osebkov, predmetni, povedkov prilastkov prilastkov, oziralni prislovni
samostalniški oziralni zaimek pridevniški oziralni zaimek prislovni oziralni zaimek		
»pravi« in »nepravi« veznik		
	neoziralni prislovni	neoziralni prislovni

2 Vsebinski odvisniki

Vsebinski odvisniki (rus. *изъяснительные предложения*, nem. *Inhaltsätze*, ang. *content clauses*) imajo kot stično besedo v nadrednem stavku glagol, uvajajo pa jih

³ Tu predstavljene oblikovna, pomenska in skladenjska delitev odvisnikov se npr. pojavljajo v slovnici tradiciji opisa nemškega jezika (Eisenberg idr. 1998: 755–758), posredno tudi v Лекант idr. 2017: 452–454.

⁴ Шведова idr. 1980: 13–79; Лекант idr. 2017: 723.

različne vezniške besede, ki so tesno povezane z različnimi stavčnimi (skladenjskimi) nakloni odvisnega stavka. Vsebinski odvisnik je torej (osebko, predmetno, povedkovo) dopolnilo glagola v skladenjski vlogi povedka nadrednega stavka,⁵ in sicer je glede na vezljivost glagola vsebinski odvisnik skladenjsko (stavčnočlensko) lahko osebko, predmetni ali povedkov. Glagol nadrednega stavka določa skladenjsko razmerje med nadrednim in odvisnim stavkom, ki je vezljivost.

Stična beseda v nadrednem stavku je lahko nepolnopomenski glagol z esivnim pomenom 'biti' z osebkovim in povedkovim odvisnikom, nepolnopomenski glagol s fientivnim pomenom 'postati/postajati' s povedkovim odvisnikom, glagol rekanja in mišljenja (*verbum dicendi et cogitandi*) ali glagol telesnega in duševnega zaznavanja (*verbum sentiendi*) s predmetnim odvisnikom.⁶ V odvisnem stavku se pojavljajo stavki z različnim stavčnim (skladenjskim) naklonom, na osnovi česar so vsebinski odvisniki natančneje definirani: pripovedni (deklarativni), (odločevalni in dopolnjevalni) vprašalni (interogativni), velelni (imperativni), želelni (deziderativni) in vzključni (eksklamativni) stavki.⁷

2.1 Pripovedni vsebinski odvisniki

Pripovedni vsebinski odvisniki imajo v slovenščini in delu drugih južnoslovanskih jezikov kot vezniško besedo kontinuant praslovanskega **da* > (stcsl. *da* 'da'), BS⁸ *da* 'da'.⁹ Zelo verjetno so nastali iz pripovednega stavka v drugem stavku soredja (pri glagolih rekanja in mišljenja iz dobesednega navedka premege govora), pri čemer je praslovanski **da* 'tako' stal na koncu prvega stavka ali med obema stavkoma (**dobro jestb* / **reklb jestb* / **vidělb jestb*, *da, jbdetb i ona* 'dobro je / rekel je / videl je, tako,

⁵ »Vsebinski odvisniki so obvezni udeleženci oz. obveznovezljiva določila povedkov v matičnem stavku, ki svojo desno vezljivost prvenstveno ali celo izključno uvajajo s stavčnim vsebinskim udeležencem« (Žele 2016: 85). To trditev je treba dopolniti: vsebinskih odvisnik se pojavlja tako glede na »desno«, tj. predmetno-prislovnodoločilno, kot tudi glede na »levo«, tj. osebko vezljivost.

⁶ Seznam glagolov je narejen po gradivu v zgledih v Toporišič 2000: 435–436, 638–640: a) nepolnopomenski glagoli: esivni 'biti' z osebkovim odvisnikom (*dobro je, grozno je, hudo je, jasno je, obljubljeno je, lepo je, mogoče je, očitno je, verjetno je, zanimivo je, znano je; prav je, res je, všeč je; videti je, slišati je; zdeti se; zvedeti se*) in s povedkovim odvisnikom (*biti kriv, biti sit, biti srečen, biti vesel, biti vreden; biti prepričan, biti presenečen, biti pripravljen; biti proti temu; družina je, opravek je*), fientivni 'postati/postajati' (s povedkovim odvisnikom: *postati*), ostalo (*imeti kajnič proti temu, pomeniti*); b) glagoli rekanja in mišljenja s predmetnim odvisnikom (*reči, govoriti, odgovoriti, praviti, povedati, obljubiti, priseči, potrditi, zanikati, zahvaliti se, zmerjati, groziti, tožiti, nasprotovati temu, ukvarjati se s tem; misliti, meniti, soditi, vedeti, razmisliti*); c) glagoli telesnega in duševnega zaznavanja s predmetnim odvisnikom (*videti, slišati; čutiti, zaznati; čuvati, paziti; pomniti, spomniti se; verjeti, verovati; bati se, veseliti se, imeti rad; čuditi se; hoteti, želeti; zaslužiti; upirati se temu*).

⁷ Bajec, Kolarič, Rupel, [Šolar] 1956: 296; Toporišič 2000: 513–522; Шведова idr. 1980: 99–119; Petr idr. 1987: 311–355; Лекант idr. 2017: 353–359; Dardano, Trifone 1995: 122–124; Eisenberg idr. 1998: 610–616; Ahačič 2017: 107.

⁸ V nadaljevanju je pri navajanju primerov iz *Brižinskih spomenikov* uporabljena krajšava BS.

⁹ Praslovanski **da* nima enotne etimološke razlage. Po eni razlagi gre prvotno za praindoevropsko zaimensko osnovo **de-/do-* 'ta' (npr. ЭССЯ 4 (1977): 180–181; Snoj 2016: 124), članek s pomenom **tako; seveda, vsekakor* (Хабыраев 1986: 235–236). Po drugi razlagi je **da* oblika druge osebe ednine velelnika aorista glagola **deh₃-* 'daj!' (npr. Dunkel 2014: 132).

gre tudi ona' → **dobro jestb* / **reklb jestb* / **vidělb jestb*, *da jьdetb i ona* 'Dobro je / Rekel je / Videl je, da gre tudi ona').¹⁰

V jeziku *Brižinskih spomenikov* se pripovedni vsebinski odvisniki z veznikom *da* pojavljajo za kontinuantoma glagolov **věrovati* 'verovati' in **poměņoti se* 'spomniti se' (BS *věrujō, da mi je, na sem světě běvši, iti že na on svět* (II 8–9) 'verujem, da mi je, potem ko sem bil na tem svetu, iti na oni svet'; *i paki, bratrija, poměněm se, da i sinove božji narečem se* (II 14–17) 'in vendar, bratje, spomnimo se, da se tudi sinovi božji imenujemo'; *tože věrujō [...], da ta tri imena [sot] edin bog* (III 4–5, 7–8) 'tudi verujem, da so ta tri imena edini bog').

2.2 Velelni in želelni vsebinski odvisniki

Velelni in želelni vsebinski odvisniki so nastali iz velelnega oz. želelnega stavka v dobesednem navedku premege govora z velelnim oz. želelnim naklonskim členkom 'naj' oz. 'da (bi)', ki je bil del opisne oblike velelnika (imperativa) oz. želelnika (optativa), predvsem za tretjo osebo, pri čemer se je v spremnem stavku pojavljal glagol rekanja ali mišljenja (*Rekel je: »Naj pride tudi ona!«* → *Rekel je, naj pride tudi ona; Rekel je: »Da bi prišla tudi ona!«* → *Rekel je, da bi prišla tudi ona*). V jeziku *Brižinskih spomenikov* tovrstni odvisniki niso izpričani.

2.3 Vprašalni vsebinski odvisniki

Vprašalni vsebinski odvisniki, ki so nastali iz odločevalnega oz. *da/-ne*-vprašanja, imajo v slovenščini kot vezniško besedo vprašalni členek s pomenom 'ali' (*Vprašal je: »Ali pride tudi ona?«* → *Vprašal je, ali pride tudi ona*), vprašalni vsebinski odvisniki, ki so nastali iz dopolnjevalnega oz. *k-/č*-vprašanja, pa imajo kot vezniško besedo (samostalniški, pridevniški, prislovni) vprašalni zaimek (*Vprašal je: »Kje je ona?«* → *Vprašal je, kje je ona*), pri čemer se je v spremnem stavku pojavljal glagol rekanja ali mišljenja. V *Brižinskih spomenikih* se pojavlja vprašalni vsebinski odvisnik z načinovnim prislovnim vprašalnim zaimkom **kako* 'kako' > (stcsl. *kako* 'kako'), BS *kako* 'kako' (BS *ti edin, bože, vės, kako mi [je] jega potreba velika* (I 20–21) 'Ti edini, o bog, veš, kako mi je njega potreba velika').

3 Oziralni (relativni) odvisniki

Oziralni (relativni) odvisniki so nastali z nastankom (pridevniških, samostalniških, prislovnih) oziralnih zaimkov (in iz njih tvorjenih poljubnostnih oziralnih zaimkov), natančneje z leksikalizacijo zvez prvotnih kazalnih zaimkov s korenem **j*- (tudi vprašalnih zaimkov s korenem **k*-, rabljenih kot nedoločnih) in neposredno sledečega zaslonskega (enklitičnega) poudarjalnega členka **že* 'prav, ravno; pa' v oziralni zaimek. Prvotno sorodje se je spremenilo v podredje v primeru, da sta bila na začetku

¹⁰ V nemščini npr. je veznik 'da' nastal iz samostalniškega kazalnega zaimka **to*' (*er sagte das, sie kommt* 'rekel je to, ona pride' → *Er sagte, dass sie kommt* 'Rekel je, da ona pride'), podredje pa je nastalo po besednoredni spremembi, in sicer ko se je nenaglašeni pomožni glagol pojavil na zadnjem mestu v stavku (*er sagte das, sie wird kommen* 'rekel je to, ona bo prišla' → *Er sagte, dass sie kommen wird* 'Rekel je, da bo ona prišla').

drugega stavka prvotnega soledja navezovalni (anaforični) kazalni zaimek *-j-, ki se je nanašal na stavčni člen prvega stavka (kazalnik nazaj, anafora), ki mu je lahko sledil poudarjalni členek *že (*s̄bde mōžb jestb, j̄b že bali jestb 'Tu je mož. Ravno, prav ta je zdravnik' → *s̄bde mōžb jestb, j̄bže bali jestb 'Tu je mož, ki je zdravnik') (Holzer 2016: 3–5). Stična beseda oziralnih odvisnikov je torej neglagolska polnopomenska beseda, ki določa skladijsko razmerje med glavnim in odvisnim stavkom, ki sta ujemanje (ob pridevniških in samostalniških oziralnih zaimkih) in primik (ob prislovnih oziralnih zaimkih). Ob pojavljanju stične besede v nadrednem stavku so oziralni vsebinski odvisniki prilastkovi (*Ostali so v krajih / tam, kjer je bilo delo*), ob njeni odsotnosti pa neprilastkovi, tj. osebkovi, predmetni in prislovni (*Ostali so, kjer je bilo delo*). Oziralni odvisniki se glede na vrsto oziralnega odvisnika delijo na pridevniške, samostalniške in prislovne.

3.1 Pridevniški oziralni odvisniki

Pridevniške oziralne odvisnike uvaja (neposamostaljeni) pridevniški oziralni zaimek. Ta se oblikovno z nanašalnice (stično besedo) v nadrednem stavku ujema v spolu in številu, ne pa tudi sklonu, ki je pogojen s skladijsko (stavčnočlensko) vlogo oziralnega zaimka v oziralnem odvisniku, pomensko pa z njo izraža istovetnost (identičnost). Pridevniški oziralni odvisniki se torej vsebinsko nanašajo na stavčni člen nadrednega stavka in so njegov prilastek. Gledano skladijsko so pridevniški oziralni odvisniki torej prilastkovi odvisniki.¹¹

V jeziku *Brižinskih spomenikov* so izpričani pridevniški oziralni odvisniki z vrstnima pridevniškima oziralnima zaimkoma *j̄bže > (stcsl. *iže* 'kateri, ki'), BS *iže* 'kateri, ki' in *k̄vj̄bže > (stcsl. *kyiže* 'kateri, ki'), BS G pl. *kojixže* 'katerih, ki jih': BS *naš gospod, svēti Kr[ist]us, iže jest bali těles našix i spasitel' duš našix* (II 89–91) 'naš gospod, sveti Kristus, ki je zdravnik teles naših in rešitelj duš naših'; *gospod svēti, iže s[t]vori nebo i zeml'q* (III 9–11) 'gospod sveti, ki je ustvaril nebo in zemljo'; *Kriste, božji sinu, iže jesi račil na si svēt priti* (III 67–69) 'o Kristus, božji sin, ki si blagovolil na ta svet priti'; v *česařstvo svoje, eže jest ugotovl'eno [...] izvol'nikom božjem* (II 64–66) 'v cesarstvo svoje, ki je pripravljeno izvoljencem božjim'; *i s̄j̄q p̄j̄q imēti, j̄qže jesam povēdal* (II 87–88) 'ta spor imeti, ki sem ga povedal'; *ēie taje dēla načnem dēlati, jaže oni dēlaše* (II 42–44) 'če prav ta dela začnemo delati, katera so oni delali'; BS *eže roti, kojixže ne pasem* (II 23–24) 'kakor prisege, ki jih ne spoštujemo'.

V nadrednem stavku se torej pojavlja stična beseda, nanašalnica oziralnega zaimka (*naš gospod, svēti Kr[ist]us, iže; gospod svēti, iže; Kriste, božji sinu, iže; v česařstvo svoje, eže; s̄j̄q p̄j̄q [...], j̄qže; taje dēla [...], jaže; roti, kojixže*), ki ima lahko tudi soodnosni (korelativni) kazalni (ali iz njega tvorjeni istostni) zaimek kot *s̄b 'ta' (*s̄j̄q [...], j̄qže*), *t̄b 'ta, tisti' (*tomu [...], emuže; s tēmi, jēže*), *t̄dē 'prav ta, prav tisti; isti' (*taje [...], jaže*). Slednji je ob odsotnosti jedra posamostaljen in je sam nanašalnica

¹¹ Treba je torej ločiti med skladijsko (stavčnočlensko) vlogo oziralnega odvisnika, ki je prilastek nadrednega stavka, in skladijsko (stavčnočlensko) vlogo oziralnega zaimka v oziralnem odvisniku, ki je lahko osebek, predmet, prilastek, prislovno določilo.

oziralnega zaimka: BS *ili eže mi se tomu xotělo, emuže mi bi ne dostalo xotěti* (I 16–17) 'ali ker se mi je hotelo to, kar se mi ne bi smelo hoteti'; *i da bim uslišal na sōdni dān tvō milost velō s tēmi, ježe vzoveš tvojimi usti* (I 31–33) 'in da bi uslišal na sodni dan tvojo milost veliko s temi, ki jih boš poklical s svojimi usti'.

3.2 Samostalniški oziralni odvisniki

Vezniška beseda samostalniškega oziralnega odvisnika je samostalniški ali posamostaljeni pridevniški oziralni zaimek. Ta stične besede, nanašalnice v nadrednem stavku nima, samostalniški oziralni odvisniki so (neprilastkovni) stavčni člen nadrednega stavka (*Govori, kar je res*) oz. se nanašajo na vsebino celotnega nadrednega stavka (*Sosed ga je pozdravil, kar je bilo zelo lepo*). Gledano skladenjsko so samostalniški oziralni odvisniki torej osebkovi, predmetni in prislovni odvisniki, s čimer je povezan tudi sklon oziralnega zaimka v samostalniškem oziralnem odvisniku.

V *Brižinskih spomenikih* so izpričani samostalniški oziralni odvisniki s posamostaljenim vrstnim pridevniškim oziralnim zaimkom **jbže* 'kdor; kar': BS *bože milostivi, primi mojō izpověd mojix grěxov, eže jesam stvoril zla* (I 10–12) 'bog milostljivi, primi mojo izpoved mojih grehov, kar sem storil zla'; *izpovědati, eže je na sem světě kiždo stvoril* (II 79–81) 'izpovedati, kar je na tem svetu vsakdo storil'; *i ukazal je, jimže se nam dostoji od jeho zavětati* (II 94–96) 'in pokazal je, s čimer se nam spodobi od njega ubraniti'.

Poseben primer posamostaljenega pridevniškega oziralnega zaimka je t. i. **prosti (absolutni) *ježe** > (stcsl. *ježe*), BS *eže*, ki je prvotno imenovalnik/tožilnik ednine srednjega spola vrstnega pridevniškega oziralnega zaimka **jbže* 'kateri, ki'. Izraža lahko različna prislovna razmerja (najpogosteje časovno in vzročno)¹² (BS *ili eže mi se tomu xotělo, emuže mi bi ne dostalo xotěti* (I 16–17) 'ali ko/ker se mi je hotelo to, kar se mi ne bi smelo hoteti'; *ili eže esam ne spasal neděla* (I 17–18) 'in ko/ker nisem spoštoval praznika'; *eže sōt děla Sotonina* (II 19–20) 'ker/kot so dela Satanova'; *eže trěbō tvorim* (II 20) 'ko žrtvujemo').

3.3 Prislovni oziralni odvisniki

Prislovni oziralni odvisniki imajo za vezniško besedo (krajevni, časovni, načinovni, količinski) prislovni oziralni zaimek (nepregibna beseda). Ta je prvotno imel stično besedo, nanašalnico v nadrednem stavku, saj je nastal iz nanašalnega kazalnega zaimka, po leksikalizaciji kazalnega zaimka v oziralnega pa se nanašalnica lahko pojavlja ali ne (*Na travniku je kup kamenja, Prav tam je stala hiša* → *Na travniku, kjer je stala hiša, je kup kamenja* → *Kjer je stala hiša, je kup kamenja*). Gledano skladenjsko so prislovni oziralni odvisniki prilastkovi odvisniki, če je v nadrednem stavku nanašalnica (s skladenjsko vlogo njenega prilastka v nadrednem stavku), oz. prislovni odvisniki, če v nadrednem stavku nanašalnice ni (s skladenjsko vlogo prislovnega

¹² Podobne funkcije ima nar. sln. *k(ə)*, ki je lahko različnih izvorov (oziralno: *tisti, k je govoril*; časovno: *tisti dan, k sem te videl*; vzročno: *pojdi spat, k si utrujen*), pogovorno ital. *che 'ki'* (*che polivalente*, Berruto 1998: 68–69).

določila nadrednega stavka). V nadaljevanju so prikazani prislovni oziralni zaimki in prislovni oziralni odvisniki v *Brižinskih spomenikih*.

Zaimek **jǫde* (*že*) '(prav, ravno) tam (pa); kjer' > (stcsl. *ide(že)* 'kjer'), BS *ide* je v jeziku *Brižinskih spomenikov* mogoče interpretirati kot mestovni krajevni prislovni kazalni zaimek s pomenom '*tam' ali kot mestovni krajevni prislovni oziralni zaimek s pomenom '*kjer', po pomenskem prenosu '*ko' (BS *da k tomu d(ə)ni, sinci, myslite, ide ně kamo se ukloniti* (II 83–85) '*Da na tisti dan, sinki, mislite! Tam ni kam se ukloniti' ≥ 'Da na tisti dan, sinki, mislite, kjer/ko ni kam se ukloniti'). Krajevni prislovni oziralni odvisnik s pomenom mesto (lokativni pomen) ima v nadrednem stavku nanašalnico in je skladenjsko njen prilastek (*k tomu d(ə)ni, [...] ide*).

Zaimek **jegda* (*že*), **jǫgda* (*že*) '(prav, ravno) tedaj (pa); kadar, ko' > (stcsl. *jegda(že)* 'kadar, ko'), BS *igdaže* je možno razumeti tudi kot časovni prislovni kazalni zaimek s pomenom '*tedaj' ali kot časovni prislovni oziralni zaimek s pomenom '*kadar, ko' (BS *da bim nesramən i nestidən na sǫd(ə)něm d(ə)ne přěd tv[o]jjima očima stojal, igdaže prideš sǫdit živim i mrtvim* (III 52–59) '*Da bi brez sramote in sramu na sodni dan pred tvojimi očmi stal. Prav/ravno tedaj prideš sodit živim in mrtvim' ≥ 'Da bi brez sramote in sramu na sodni dan pred tvojimi očmi stal, ko prideš sodit živim in mrtvim'). Časovni prislovni odvisnik s pomenom trenutek ali obdobje, natančneje istodobnost, ima v nadrednem stavku nanašalnico in ima skladenjsko vlogo njenega prilastka (*na sǫd(ə)něm d(ə)ne [...], igdaže*).

Zaimek **jako* (*že*) '(prav, ravno) tako (pa); kakor' > (stcsl. *jako(že)* 'kakor'), BS *akože* 'kakor' ima v BS *běšę prvě člověci v lica tacije, akože i my jesəm* (II 31–33) 'ljudje so bili prvotno v lica prav taki, kakor smo tudi mi' v prvem stavku nanašalnico s kakovostnim pridevniškim kazalnim zaimkom *tacije*, zaradi česar je (primerni) načinovni odvisnik, ki ga uvaja, skladenjsko njen prilastek, v BS *i da bim na sem světě takoga grěxa pokazən vzěl, akože ti mi zadeneš i akože tva milost i tebě ľubo* (I 25–26) 'in da bi na tem svetu takega greha kazen vzél, kakor ti mi zadeneš in kakor [je] tvoja milost in tebi ljubo' pa nanašalnice v nadrednem stavku ni, zaradi česar je (pravi) načinovni odvisnik, na začetku katerega stoji, skladenjsko prislovno določilo načina.

Zaimek **jeliko* (*že*) '(prav, ravno) toliko (pa); kolikor' > (stcsl. *jeliko(že)* 'prav, ravno toliko; kolikor'), BS *jelikože* 'kolikor' v BS *i rad se hočem kesati, kolikor smisla imam* (III 47–49) 'in rad se hočem kesati, kolikor smisla imam' v nadrednem stavku nima nanašalnice in uvaja količinski (načinovni) odvisnik s skladenjsko vlogo prislovnega določila količine.

4 Neoziralni prislovni odvisniki

Neoziralni prislovni odvisniki so se oblikovali, potem ko so se prislovi ali členki gramatikalizirali v veznike in so naslonke odvisnega stavka težile k temu, da se pojavljajo v položaju neposredno za veznikom. V jeziku *Brižinskih spomenikov* so izpričani štirje tovrstni vezniki, glede na stopnjo gramatikalizacije si sledijo **da* > (stcsl. *da* 'da'), BS *da* 'da' (prim. 2.1); **áte*, **éte* 'če' > (stcsl. *ašte* 'če'), BS *éte* (II 1, 42, III 49) 'če' (> sln. *če*); **dožbda* > BS *dožda* (II 61–62) 'dokler' in **poňeže* 'po tem

pa' > (stcsl. *ponježe* 'zato, ker'), BS *poňeže* (I 12, II 7–8, III 40) 'potem; potem ko; ker'. Stična beseda, nanašalnica v nadrednem stavku se pojavlja redkeje kot pri oziralnih prislovnih odvisnikih.

5 Sklep

V jeziku *Brižinskih spomenikov* je (za razliko od npr. stare cerkvene slovanščine) zaradi zelo omejenega obsega besedil izpričano le manjše število odvisnih stavkov. Gledano oblikovno se kot vezniške besede pojavljajo: a) »pravi«¹ vezniki (*da, éte*, prosti (absolutni) *eže*); b) vprašalni zaimek (načinovni prislovni vprašalni zaimek *kako*); c) oziralni zaimki: pridevniška (*iže* 'kateri, ki', G pl. *kojixže* 'katerih, ki jih'), prislovni (krajevni/časovni *ide*, časovni *igdaže*, načinovni *akože*, količinski *elikože*); č) »drugotna«² veznika (*poňeže, dožda*). Gledano skladenjsko so oziralni (in tudi nekateri neoziralni prislovni) odvisniki s stično besedo, nanašalnico v glavnem stavku prilastkovi (*taje děla [...], jaže; tomu [...], emuže; k tomu d(ə)ni [...], ide; na s(ə)đ(ə)něm d(ə)ne [...], igdaže; po t dən, poňeže, ot togo d(ə)ne, poňeže*), brez nje pa neprilastkovi (*akože, elikože; dožda*). S stališča besednega reda lahko naslonke oz. celoten naslonski niz (z izjemo nikalnega člena *ne*) v odvisnikih neposredno sledijo vezniku (*da bim, da mi, da bi ni, da mi je; kako mi [je]; éte bi, éte me; dožda ni; poňeže bix*), kar potrjuje dejstvo, da ne gre več za soledje, temveč za podredje.

Literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat: slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.
- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, [ŠOLAR, Jakob], 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BERRUTO, Gaetano, ⁴1998 (¹1987): *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma: Carocci.
- BEZLAJ, France, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- DARDANO, Maurizio, TRIFONE, Pietro, 1995: *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.
- DUNKEL, George E., 2014: *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- EISENBERG, Peter idr., 1998: *Die Grammatik*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: DUDEN.
- ЭССЯ: ТРУБАЧЕВ, Олег Николаевич idr., 1974–(2014): *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд 1–(39): *a–*ozgoba*. Москва: Российская академия наук, Институт русского языка, Издательство «Наука».
- ХАБУРГАЕВ, Георгий Александрович, 1986 (2016): *Старославянский язык*. Москва: Альянс.
- HOLZER, Georg, 2016: Praslavenske sintaktičke osobitosti u svjetlu starih slavenskih tekstova. Izroček na konferenci *Međunarodni znanstveni skup Najstarije jezične potvrde i tekstovi slavenskih jezika: Program skupa i knjižica sažetaka*. 1–10.
- ЛЕКАНТ, Павел Александрович idr., ⁵2017: Современный русский язык: учебник для академического бакалавриата. Москва: Юрайт.
- PETR, Jan idr., 1987: *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praha: Academia.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: DZS.
- SNOJ, Marko, ³2016 (¹1997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- ШВЕДОВА idr., 1980 (2005): *Русская грамматика I*. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Maribor: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000 (¹1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ŽELE, Andreja, 2016: Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravilni prislovnodoločilni odvisniki. *Slavistična revija* 64/2. 81–94.